

W artykule przedstawiam wybrane wyniki jakościowych badań, których celem było poznanie opinii nauczycieli i przedstawicieli instytucji samorządu gminnego na temat warunków skuteczności profilaktyki używania substancji psychoaktywnych przez uczniów. Opinie te zbierano w związku z realizacją projektu służącego opracowaniu materiałów edukacyjnych dla wymienionych grup¹. Zaprezentowany materiał nie ma oczywiście charakteru reprezentatywnego w sensie ilościowym. Zadanie sformułowano inaczej, celem było m.in. poznanie zróżnicowania opinii i przekonań badanych grup oraz skojarzeń i schematów, które wywoływane były w związku z tematyką badań.

NAUCZYCIELE I PRZEDSTAWICIELE INSTYTUCJI SAMORZĄDU GMINNEGO O PROFILAKTYCE

*Marcin J. Sochocki
Fundacja Poza Schematami*

Badania zrealizowano za pośrednictwem indywidualnych wywiadów pogłębionych online w okresie od 10 do 23 czerwca 2023 roku. Uczestniczyło w nich 30 osób (23 kobiety, 7 mężczyzn): nauczyciele (pedagodzy) i osoby odpowiedzialne za realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych oraz przeciwdziałania narkomanii (por. tabela). Najmłodszy respondent miał 27 lat, najstarszy – 56.

Opinie respondentów na temat skuteczności profilaktyki

Głos nauczycieli i pedagogów

Część badanych wyrażała opinię, że szkolna profilaktyka nie jest skuteczna, gdyż kojarzono ją ze stosowaniem wykładowych, nieangażujących odbiorców technik oddziaływania. Deklarowano także, że wśród uczniów w ogóle nie są realizowane działania profilaktyczne lub nie przybierają one formy wyodrębnionych programów, lecz stanowią jeden z elementów pracy wychowawczej nauczycieli (np. podczas tzw. godzin wychowawczych).

Dodawano niekiedy, że nie ma potrzeby prowadzenia jakichś cyklicznych zajęć z uczniami z zakresu profilaktyki. Mówiono, że tworzenie takich działań jest „biurokratycznym obowiązkiem”, który nie ma wpływu na uczniów. Odnotowano ocenę, iż profilaktyka w przypadku dzieci ze szkół podstawowych jest przedwczesna. Poniżej przytaczam wybrane cytaty z wypowiedzi respondentów: *Dawno, 6-7 lat temu w zawodowce był pan ze straży miejskiej i opowiadał o narkotykach i cyberprzemocy. To było zupełnie nieskuteczne, uczniowie cieszyli się, że mają godzinę wolną i siedzieli w telefonach. Obecnie uczę w klasach 1-3 i nie ma takich akcji; Nie mieliśmy konkretnych kampanii w szkole. Sami od siebie, jako nauczyciele, mówimy np. o zdrowym stylu życia. Na godzinach wychowawczych albo jak dziecko zapyta; Nie ma u nas profilaktyki do 5 klasy. Potem są jakieś akcje; U nas nie ma w szkole programów profilaktycznych. Nie było sytuacji konieczności interwencji [tzn. wdrożenia programu profilaktycznego w szkole – przyp. MJS]. Są rozmowy na godzinie wychowawczej, ale nie było większych akcji. Teraz to się zmieni, bo przyłapano uczniów na paleniu; W tym momencie niepotrzebne [są programy profilaktyczne – przyp. MJS], dzieci 7-11, czy 12 lat, to za*

Liczba osób	Grupa respondentów	Dodatkowe informacje
5	Nauczyciele/pedagodzy	Uczący w klasach 1-3 szkoły podstawowej
5	Nauczyciele/pedagodzy	Uczący w klasach 4-6 szkoły podstawowej
5	Nauczyciele/pedagodzy	Uczący w klasach 7-8 szkoły podstawowej
5	Nauczyciele/pedagodzy	Uczący w szkołach ponadpodstawowych
10	Osoby odpowiedzialne za realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych oraz przeciwdziałania narkomanii	

wcześnie. W podstawówce za wcześnie; Musimy tworzyć programy profilaktyczne, ale to jest wszystko dla papieru, skupiamy się na papierze; Programy nieskuteczne, robione bez przełożenia na rzeczywistość. Po to, żeby wypełnić dokumenty; Coraz bardziej tajemniczy są ci uczniowie, nie są tak łatwi do przeczytania, jak kiedyś. Trudno znaleźć do nich klucz, żeby współpracowali.

Pojawiły się także opinie przeciwnie, w których respondenci twierdzili, że profilaktyka w szkole jest realizowana w sposób systematyczny. Nauczyciele i pedagodzy podawali przykłady – ich zdaniem skutecznych – oddziaływań profilaktycznych. Mówiono tu o „dawaniu świadectwa” osobom, które miały doświadczenie uzależnienia od substancji psychoaktywnych i zachowują abstynencję, angażowaniu „idoli młodzieżowych”, pełnometrażowych fabularyzowanych filmach dokumentalnych. Zwracano także uwagę na skuteczność przekazów poprzez media społecznościowe. Mówiono o kampaniach medialnych. Jako skuteczną formę oddziaływania wskazywano także techniki awersyjne, takie jak zdjęcia zniszczonych płuc osób palących. Stwierdzano, że młodzież trzeba „zaszokować”. Rekomendowano sięganie po statystyki z zakresu zdrowia publicznego. Jako przykład skutecznych działań, które realizowane są w szkole, podawano wykonywanie plakatów przez uczniów na tematy dotyczące używania substancji psychoaktywnych. Mówiono, że dobry efekt przynoszą rozmowy z poszczególnymi uczniami. Stwierdzano, że skuteczna jest jednorazowa realizacja krótkich zajęć. W przypadku młodszych dzieci wskazywano na bajki.

Podczas wywiadów respondenci mówili także o realizacji przez szkoły programów profilaktycznych, które uważali za skuteczne, np. „Spójrz inaczej”, „Spójrz inaczej na agresję”. Wśród warunków skutecznej profilaktyki mówiono o: systematyczności i dostosowaniu profilaktyki do etapu rozwojowego i potrzeb uczniów, współpracy z rodzicami i edukacji rodziców. Wskazywano także na odpowiednie kompetencje i postawę nauczyciela (wymieniano przy tym stosowanie jasnych zasad, uczciwość, asertywność, zaangażowanie) oraz jego wiek, gdyż pojawiła się opinia, zgodnie z którą starsi nauczyciele mają większe trudności w byciu perswazyjnie skutecznymi niż ich młodszy koledzy i młodsze koleżanki z pracy. A to przykłady niektórych wypowiedzi: *[Działania skuteczne – przyp. MJS]: pełnometrażowe filmy, fabularno-dokumentalne, świadectwo takiej osoby, dla młodszych dzieci – zaprosiliśmy śmieciarkę z bajką o recyklingu, dzieci słuchały; Spotkania bezpośrednie*

z osobą, która wyszła z uzależnienia. To najlepsze, najbardziej wiarygodne źródło informacji. Osoba, która przez to przeszła, to najlepszy przykład. Wie, bo sama przerobiła; Są kampanie czasem w internecie albo billboardy, nie jest tego dużo. Do dzieci i nastolatków najlepiej trafić drogą social mediów i angażując ich idoli, których oni chcą naśladować. Nasze gadanie też im w głowie zostaje, ale chętniej posłuchają swoich bohaterów; Obrazki są skuteczne, np. płuca, które palą, zdjęcia osób, statystyki; Trzeba znaleźć sposób, żeby zainteresować, np. zaszokować. Sama informacja to za mało; Uczniowie sami robią plakaty i to wzbudza ciekawość, dzieci zadają pytania; Do uczniów trafia rozmowa indywidualna, pokazywanie, prawdziwe życie; W szkole są dobre jednorazowe scenariusze zajęć; Muszą być napisane prosto, ich językiem, bez słownictwa naukowego, nie za długie, bo młodzież nie lubi czytać, forma wizualna przyciągająca, osoby w ich wieku pokazane; Im wcześniej, tym lepiej. Można już przemycić wiedzę w przedszkolu, oczywiście dostosowaną do wieku dziecka, potem kontynuować, a w liceum to już regularne zajęcia; Trzeba zaczynać wcześniej, liceum to już za późno. Trzeba docierać do rodziców, którzy żyją w bańce nieświadomości. Uważają, że ich dzieci to nie dotyczy, a tymczasem presja grupy jest silna i dziecko ją wchłonie, żeby nie być odrzuconym; Omawia się na bieżąco, rodzice się angażują, kontaktują; „Spójrz inaczej” – dostosowany do różnych grup wiekowych. Bardzo dużo tematów o emocjach, stresie, lekach, używkach itd. Baza pracy dla pedagoga – zawsze coś się znajdzie. Podstawowe narzędzie pracy. „Spójrz inaczej na agresję” – o agresji, używkach, reklamach piwa – mechanizmach za tym stojących; Asertywność, konsekwencja, odpowiedzialność, bycie fair i jasność zasad. Autentyczność. Bycie autentycznym ich przekonuje; Nauczyciele nie 60-letni przed emeryturą, ale 30-latkowie; Profilaktyka jak ćwiczenia z pierwszej pomocy – trzeba wdrażać, nie może być zamrożona, żeby stała się automatycznym działaniem.

Głos osób odpowiedzialnych za realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych oraz przeciwdziałania narkomanii

Opisując rekomendowane działania profilaktyczne, respondenci z drugiej grupy wskazywali na wdrażanie zajęć warsztatowych – mówiono, że stosowanie wyłącznie działań informacyjnych może być nieskuteczne. Stwierdzano, że profilaktykę należy realizować możliwie

wcześniej, czyli od 3-4 klasy szkoły podstawowej, zwracając szczególną uwagę na budowanie poczucia własnej wartości uczniów: *Skuteczne są działania nie tylko na materiałach drukowanych, ale warsztat, interakcja, ćwiczenia – nie tylko wręczenie ulotki; Najlepiej zajęcia warsztatowe, grupowe. Proporcje teoria–praktyka, na rzecz praktyki; Trzeba prowadzić profilaktykę od najmłodszych lat, szkoła średnia to już za późno. Od 3-4 klasy szkoły podstawowej; Dużo by dało wzmocnienie własnej wartości dzieci. To są wrażliwe dzieci [sięgające po substancje psychoaktywne – przyp. MJS], które nie udźwignęły problemu.*

Z kolei inni wskazywali na kampanie medialne, a także działania informacyjne za pośrednictwem ulotek. Odnotowano opinie, że wskazane są działania zawierające drastyczny przekaz, który przykuwa uwagę, rozbudza emocje. Za skuteczne uznano spotkania uczniów z osobami, które doświadczyły w przeszłości szkód w związku ze swoim uzależnieniem od substancji psychoaktywnych, ale potrafiły przezwyciężyć trudności i żyć w abstynencji. *Kampanie społeczne mają duży wydźwięk; Krótkie ulotki też; Wyrzyste plakaty – OK, konkretnie; Im bardziej drastyczna i budzi emocje – tym lepiej. Leży człowiek nieprzytomny, żeby nie powiedzieć – trup; Był do szkoły zaproszony pan, który był na dnie i sobie poradził, i młodzież słuchała. Przemawiało to spotkanie z alkoholikiem; Zdałby egzamin żywy przykład. Są tacy terapeuci, którzy byli uzależnieni, ale wyszli z tego i są teraz dobrymi terapeutami.*

Wskazano także na programy rekomendowane w ramach „Systemu rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego”. Jednak uznano, że nie zawsze są skuteczne ze względu na zróżnicowanie potrzeb i możliwości adresatów tych programów. Mówiono, że wiele przy tym zależy od kompetencji i osobowości realizatora. *Jest dużo programów innowacyjnych, rekomendowanych przez KCPU. Programy ubrane w schematy nie spełniają oczekiwań wszystkich odbiorców, bo różna jest inteligencja emocjonalna, różne trudności, też w codziennym życiu, traumy, depresja, zaburzenia psychiczne. Dotrzeć z jednym programem nawet do 30 osób w klasie jest trudno. (...) Docierają najlepiej te, które pokazywały żywą interakcję, np. spotkania ze specjalistami z dużym wykrzyknikiem, pragmatykami z certyfikatami.*

Zwrócono uwagę, że w szkołach nie ma odpowiedniego klimatu do realizacji działań profilaktycznych. Mówiono, że dyrekcje i nauczyciele nie chcą się tym zajmować.

Jestem w Gminnej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, stykam się z tym cały czas. Nauczyciele nie chcą współpracować, dyrektorzy zamiatają różne rzeczy pod dywan – nie chcą pozwolić na zrobienie diagnozy. Ulotki nauczyciele wkładają do szafy i tyle, a jest potrzeba; Programy bardzo podobne, niestety. Szkołom w [tu pada nazwa miejscowości – przyp. MJS] nie chce się tego prowadzić.

Wśród badanych z drugiej grupy nie pojawiły się opinie negujące potrzebę realizacji profilaktyki. Mówiono jednak o nieskuteczności dostępnych programów: *Nie zetknęłam się jako praktyk ze skutecznymi programami.*

Podsumowanie

Opinie kadry pedagogicznej na temat szkolnej profilaktyki używania substancji psychoaktywnych były zróżnicowane. Na jednym krańcu pojawiły się opinie kwestionujące potrzeby realizacji działań z tego zakresu w szkołach podstawowych lub traktowanie szkolnej profilaktyki jako biurokratycznego wymogu, niemającego wpływu na postawy uczniów. Przeciwny kraniec to wypowiedzi akcentujące wdrażanie programów rekomendowanych², angażowanie rodziców i prowadzenie działań w sposób zaplanowany i systematyczny. W wypowiedziach badanych pojawiały się przykłady działań, których skuteczność jest wątpliwa (np. przygotowywanie plakatów dotyczących szkodliwości używania substancji psychoaktywnych) lub mogących mieć potencjalnie negatywny wpływ na uczniów (np. ekspozycja na szokujące treści). Uczestniczący w wywiadach nauczyciele mieli bardzo zróżnicowaną wiedzę na temat profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Część prezentowała opinie, które nie mają uzasadnienia we współczesnej wiedzy na temat profilaktyki, ale były raczej wyrazem przekonań respondentów odwołujących się do zdroworozsądkowych szablonów lub rutynowych działań szkół, którym dodatkowo przypisuje się znaczenie profilaktyczne. Inni wykazywali się znajomością zasad profilaktyki, odwołującej się do podstaw naukowych, wskazywali na warunki skuteczności oddziaływań mających uzasadnienie w badaniach ewaluacyjnych.

Wydaje się, że respondenci wyrażający opinie bliższe pierwszemu z opisanych krańców spektrum na co dzień w pracy nie zajmowali się profilaktyką i nie mieli na ten temat wyrobionej opinii, tworzyli odpowiedzi ad hoc,

w tym zakresie badanie być może miało nieco artefaktualny charakter. Nie oznacza to jednak, że w tym aspekcie było ono bezwartościowe, przeciwnie – pozwoliło unocznąć, z jakimi zasobami wiedzy podręcznej wiążą respondenci temat skuteczności profilaktyki, a jest to ważne, gdyż są oni tymi członkami szkolnych społeczności, którzy kształtują, niekiedy nie w zaplanowany, przemyślany sposób, klimat społeczny mający wpływ na zachowania uczniów, także dotyczące używania substancji psychoaktywnych.

W wypowiedziach badanych odpowiedzialnych za realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych oraz przeciwdziałania narkomanii pojawiały się takie same opinie jak w przypadku kadry pedagogicznej. Skuteczną profilaktykę definiowano jako spotkania z osobami „po przejściach”, jednorazowe działania informacyjne, czasem mające drastyczny wyraz. Z drugiej strony mówiono o tym, że profilaktyka powinna być wdrażana możliwie wcześnie, realizowana przede wszystkim w sposób angażujący odbiorców

i przez realizatorów mających odpowiednie kompetencje. Zwrócono uwagę na (zgłaszaną też przez respondentów z grupy nauczycieli i pedagogów) deprecjację szkolnej profilaktyki, ale opisana została ona w inny sposób – jako niechęć części kadry pedagogicznej i dyrekcji do wdrażania działań profilaktycznych oferowanych przez instytucje samorządu gminnego.

Zebrany materiał można potraktować jako głos w debacie na temat zakresu potrzeb dotyczących edukacji nauczycieli i pedagogów, a także przedstawicieli drugiej kategorii badanych z zakresu profesjonalnej profilaktyki używania substancji psychoaktywnych.

Przypisy

- ¹ Zadanie dofinansowane ze środków Funduszu Rozwiązywania Problemów Hazardowych na zlecenie Krajowego Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom. Projekt wdrażała Fundacja Poza Schematami. Badania zrealizowali: dr hab. Magdalena Łukasiuk i Marcin J. Sochocki.
- ² Chodzi o „System rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego” – więcej na ten temat na stronie: <https://www.programyrekomendowane.pl/>